

Dževad Karahasan

UDK: 821.163.4(497.6).09

Priopćenje sa skupa

I.

U romanu *Zimsko ljetovanje* Vladan Desnica pripovijeda o grupi Zadrana koji su, bježeći od savezničkih bombardiranja tokom Drugoga svjetskog rata, napustili svoj grad i dospjeli u selo Smiljevce u njegovome neposrednom zaleđu. Iz njihovog pribježišta „pucao je vidik na razoreni grad u nizini i more pred njim“, naglašava se u romanu. Oni dakle vide svijet u kojem se donedavno odvijao njihov život, oni imaju informacije o svakoj promjeni i svakom događaju u tom svijetu, oni promatraju svako novo bombardiranje i bar otprilike znaju koje su zgrade taj put razorene, a po tome mogu pretpostaviti ko je stradao, jer od prolaznika i iz razgovora sa susjedima, prilikom rijetkih posjeta svom gradu, znaju ko od njihovih sugrađana još istrajava kod kuće i može stradati od savezničkih bombi. Oni vide kakvo je vrijeme u njihovom gradu i na „moru pred njim“, znaju čega nema i šta se može nabaviti, uvijek na vrijeme saznaju koga treba ožaliti, ko je otišao, kome se našlo dijete.

Njihova egzistencijalna situacija je, kao što se vidi na prvi pogled, izrazito paradoksalna: oni znaju sve o svome dosadašnjem svijetu, ali nisu više njegov dio, oni imaju informacije o životu koji se odvija u njihovom svijetu, ali ne mogu sudjelovati u tom životu. Umjesto života, oni imaju znanje i razumijevanje. Kao da svijet u kojem se odvijao njihov život, jedini svijet koji bi za njih mogao biti stvaran, gledaju kroz staklenu pregradu. Oni, recimo, vide more pred svojim gradom, ali se u tome moru ne mogu okupati i ne udišu jod u njegovim isparenjima. Znaju kakve probleme imaju njihovi donedavni sugrađani da nabave hranu, dobro razumiju te probleme i žalosno stanje svojih sugrađana, ali ne osjećaju njihovu glad,

* Dževad Karahasan sudjelovao je u radu *Desničinih susreta 2010.*, održanih 17. i 18. rujna u Zadru te 19. rujna 2010. godine u Islamu Grčkom s priopćenjem „Skeptični pripovjedač: okvir kao sredstvo ideologizacije i de-ideologizacije književnog djela“ o temi „Ideologija vlasti i ideološki tekst“. Nije bio u mogućnosti predati rukopis za objavljivanje u *Zborniku Desničini susreti 2010.* pa je tim veće i ugodnije iznenađenje bilo primiti njegov esej uz prijateljsku poruku 30. srpnja 2019. godine. Rado ga objavljujemo zbog teksta samog, ali i zbog piščeva osjećaja potrebe da se i na ovaj način oduži Vladanu Desnici i *Desničinih susretima*. (Drago Rokсандić)

ne doživljavaju uvijek iznova strah koji su upoznali njihovi sugrađani čekajući u redu na racionirani hljeb i nemaju njihovo iskustvo boravka u mrklome mraku skloništa.

Oni vide koje su kuće porušene savezničkim bombama i znaju ko je živio u tim kućama, pa na osnovu toga mogu s visokim stupnjem vjerovatnosti naslutiti da je stradala komšinica ta-i-ta; ali ne mogu ukloniti kamenu prašinu s lica nekadašnje komšinice, ne mogu pored njezinog mrtvog tijela staviti otrgnuti ud, ne osjećaju grč u stomaku od pogleda na lokvu krvi. Sve to oni zamišljaju, čak gotovo sigurno znaju da se to upravo tako događa i izgleda, ali nemaju neposredno osjetilno saznanje svega toga, pa im zato manjka i stvarna konkretna emotivna reakcija na stvari i događaje. Njima, najkraće rečeno, manjka patetičko saznanje svega onoga što proživljavaju njihovi dojučerašnji sugrađani u Zadru. Naime stvarno, konkretno emotivno saznanje otkriva nam i čuva neponovljivu pojedinačnost svakog događaja i svakog bića, ono nas podsjeća na činjenicu da se stvarnost i život sastoje od samih unikata, jer se ni jedno biće i ni jedan događaj neće ponoviti. Znanje koje nekadašnji Zadrani imaju, naprotiv, uopćava i apstrahira, ono je racionalno, logičko, matematičko, ono nas nastoji uvjeriti da je sve zamjenljivo, višekратно i opće.

Ne znam kako da jasno izrazim ovaj element životne situacije Desničinih Zadrana u Smiljevcima, jer je najočiglednije stvari gotovo nemoguće objasniti onome ko ih nije iskustio. Jasno je da svaki od njih tuguje za stradalom komšinicom, ili osjeća bol, bijes, očajanje, šta već, ali je njegovu emociju izazvalo, dozvalo, njegovo znanje o stvarima, a ne neposredno osjetilno suočenje sa samom stvari u njezinoj punoj konkretnosti i neponovljivosti. Kad bi on bio u Zadru i pokušao, recimo, ukloniti kamenu prašinu s mrtvog lica svoje komšinice, njegova emocija bi bila proizvedena neposrednim osjetilnim saznanjem i iskustvom, ona bi imala nešto tjelesno jer bi bila izazvana tjelesnim senzacijama, a kao posljedica toga bi i njegovo patetičko saznanje bilo konkretnije i u izvjesnom smislu vrijednije. Njemu bi u tom slučaju emocija bila nametnuta, izazvana snažnim osjetilnim doživljajem, pa bi i patetičko saznanje događaja ili bića koje on saznaje bilo cjelovitije i jače vezano za sam događaj odnosno biće, dakle to bi bilo patetičko saznanje vanjskog svijeta, koje ga vezuje za taj svijet ili ga bar približava njemu. Ovako, dok je on u Smiljevcima, njegova tuga, bol ili očajanje zbog nečega što se dogodilo u Zadru, dolaze iz njega, potaknuti njegovim znanjem, imaginacijom ili kojom već duhovnom sposobnošću. Njegova je emocija nužno općenita, jer nije izazvana neposrednim pogledom na mrtvo lice i grčem u želucu od pogleda na krv koja se gruš, nego je dozvana iz njega, proizvedena radom njegovoga duhovnog bića. Zato ga ta emocija ne vezuje za vanjski stvarni svijet, nego ga dodatno udaljava od njega. A njihovo patetičko saznanje života koji se odvija u Zadru onakvo je kakvo se stiče kroz staklenu pregradu: ono je više od puke informacije, ali je manje od stvarnog znanja (iskustva), jer su sadržaji tog saznanja potekli iz njihovih bića, a ne iz svijeta koji treba saznati.

Stvari stoje obrnuto simetrično sa svijetom sela Smiljevaca u koji su oni dospjeli. Dijelove toga svijeta oni osjetilno doživljavaju, ali te doživljaje ne razumiju, ne reflektiraju, i zato ih ne mogu pretvoriti u duhovne sadržaje. Mali ljudi, koje su upoznali na selu, jedva da su pokazivali nešto zajedničko s djecom, koju su imali prilike upoznati u Zadru. Okus mlijeka se nije mogao povezati s kravom, ni nakon što su vidjeli kako njihove domačice muzu krave i dobivaju mlijeko. Čak ni smrt i žaljenje za mrtvim, stvari koje bi trebale biti

univerzalne i za sve ljude jednake, na selu nisu imali ničega zajedničkog sa smrću i tugovanjem kakvo su oni poznavali iz grada („Ali to uopće nije plakanje, to nije žaljenje, to ne slični ni na što! Jesi li primijetila ...kad seljaci za nekim žale, po njihovom žaljenju nikako ne možeš razumjeti ni ko je umro ..., ni u kom im je stepenu srodstva, ni da li im je uopće u rodu; kukaju sve onako bez reda, neumjereno, obilato, pretjerano“, govori Anita u 19. poglavlju romana). Stvarno selo, u koje su dospjeli nakon bijega iz Zadra, nije izbrisalo, čak nije dovelo u pitanje, slike, predrasude i uvjerenja o selu, s kojima su oni živjeli u gradu. Svaki od njih imao je, naravno, svoje predrasude, koje na neki način odgovaraju njegovom karakteru (kakav čovjek, takve i predrasude), tako da je za mladu majku Lizetu „selo bilo mjesto gdje ima izobilja pilića, purana, pršuta, vina, i gdje se pred Uskrs ovce dadu na posao da nakote dovoljno janjaca a kokoši da snesu dovoljno jaja. Na selu, dakle, ima obilno svega, ali nadasve mlijeka, mlijeka!“, dok je za njezinog muža, berberina Ernesta, selo prije svega ambijent u kojem se za skupe pare prodaje loše vino dodatno pokvareno bojom i šećerom. Te slike se, kažem, boravkom na selu nisu potvrdile, ali nisu ni nestale, možda nisu bile jake kao prije dolaska na selo, ali su bile još uvijek dovoljno jake da zadarske izbjeglice ne usvoje kao svoju predodžbu sela ono što su tu, u Smiljevcima, vidjeli i doživjeli.

Tako su oni, kako rekoh, boravili u središtu paradoksa. Namjerno ne kažem „živjeli“, ne zato što književni junaci ne žive, nego zato što je središte paradoksa mjesto na kojem se ne može živjeti, možda zato što je prazno, a možda zato što je nama ljudima nemoguće podnijeti intenzitet s kojim se Istina objavljuje u, naizgled praznome, središtu paradoksa. Ono što vide i razumiju, oni ne mogu dodirnuti i omirisati, a ono što dodiruju i gledaju svojim očima, ne mogu razumjeti i usvojiti duhom. Oni nisu dio svijeta u kojem se odvija njihov duhovni život, tako da ustvari ne sudjeluju u svom životu; a jednako malo su dio svijeta u kojem tjelesno borave, jer od tog svijeta oni niti šta razumiju, niti šta mogu zadržati u svom duhu. Oni kao da su okruženi staklenim pregradama, kao da su zatočeni unutar ogledala.

Ogledalo ovdje ne treba shvatiti kao metaforu ili kao usporedbu kojom se želi ilustrirati odnosno pojasniti životna situacija Desničinih junaka. Treba ga shvatiti doslovno, jer ogledalo je očigledno temelj romaneskne forme. Tako roman obrće, onako kako bi to učinilo ogledalo, i središnji pripovjedački motiv: socijalnog stranca, junaka koji je dospio u njemu strani ambijent, književna tradicija je u pravilu predstavljala kao seljaka u gradu, gotovo redovno kao komični lik, koji izaziva smijeh nesporazumima u koje stalno upada (zato mora biti stranac, u evropskoj književnosti komični likovi moraju biti stranci, da bismo se mogli smijati poniženjima kojima su izvrgnuti ili nevoljama koje ih stižu); u *Zimskom ljetovanju*, suprotno tome, socijalni stranci su stanovnici grada koji su dospjeli na selo, a u tome „stranstvovanju“ oni nisu komični nego tragični.

2.

Na davno pročitani (i u međuvremenu uvelike zaboravljeni) roman Vladana Desnice podsjetio me je jedan razgovor s prijateljem Draganom T. Već sedamnaest godina Dragan

živi u Vancouveru, pa nam je telefon jedina mogućnost neposredne komunikacije. Prije godinu-dvije nazvao me je i pitao kako sam, pa je bio prisiljen čuti litaniju koju odsluša svaki blizak čovjek, koji neoprezno prevali to pitanje preko usana. Objasnio sam mu da nema ništa novo, što je najbolja vijest za čovjeka u mojim godinama, ali da se ipak moram žaliti, jer premalo radim, a i to malo što uradim nije dobro, jer ostaje nejasno, nedovršeno i često proturječno; strašno je to što sve više razumijem i sve manje živim, jer svijet kao da se udaljava od mene, ili ja od njega, uporno mi ostaje dalek i nedohvatan, nikako da mi se otkrije i pokaže, ili da nekako drugačije odgovori na moj trud da ga doživim. Dragan me dobro poznaje, zato je prečuo veći dio moje žalopojke i osvrnuo se jedino na onaj dio u kojem kukam da premalo i loše radim, te me pokušao utješiti primjedbom da se na vrućinama, koje vladaju u Sarajevu, ustvari ne može dobro raditi; na to sam ga ja, naravno, zbunjeno upitao otkud on zna da u Sarajevu vladaju nepodnošljive vrućine. Objasnio mi je da on svako jutro, odmah nakon jutarnje toalete, na Internetu pogleda kakvo je vrijeme u Sarajevu, a tek onda se otiskuje u dan koji je pred njim. To mu je postalo sastavni dio jutra, kao pranje zuba i doručak, kao da mu dan ne može stvarno početi ako ne zna kakvo je vrijeme i šta je novo u Sarajevu.

Kasnije sam se sjetio njegovoga čudnog ponašanja prilikom rijetkih posjeta Sarajevu, prije svega načina na koji je govorio o svom gradu. On nije primijetio niti jednu od brojnih promjena: ulice i trgove nazivao je njihovim starim imenima, nove lokale, otvorene na mjestu nekog od starih, nazivao je imenom staroga, pored novih zgrada podignutih u staroj gradskoj jezgri, koje vrijeđaju oči a pogotovo ukus, prolazio je kao da ih nema (on kao da ih zaista nije vidio!), nije opažao da na nekim česmama, na kojima smo svojevremeno obavezno zastajali, više ne teče voda... On je mijenjao novac u „Borovu“, dakle u banci otvorenoj u nekadašnjoj prodavaonici obuće „Borovo“, kupio je krznenu kapu u „Velefarmaciji“, a čevape je i dalje redovno jeo „kod Haseta rahmetli“. Svoje Sarajevo, ono upamćeno, ono koje postoji još jedino u njegovom duhu, on nije napuštao prilikom boravaka ovdje, kao što iz njega nije odlazio dok je u Vancouveru zarađivao hljeb nasušni; a ovo novo, stvarno, Sarajevo koje materijalno postoji u vanjskom svijetu, on nije vidio ništa bolje tokom kratkih ljetnih boravaka ovdje, nego što ga je vidio tokom dugih mjeseci i godina tamo. Ne bi se on mogao vratiti da živi ovamo, to smo više puta zaključili u razgovorima na tu temu, neizbježnu u svakom razgovoru sa svakim iseljenikom, predugo on živi tamo i navikao se na forme ponašanja i strukture društva u Canadi, u Vancouveru se sasvim dobro snašao i zasnovao familiju, navikao se na visok standard i pogodnosti koje nudi grad na obali mora sa skijaškim terenima u pozadini; ali još manje može otići iz onog Sarajeva u kojem je proživio mladost i koje je jednom zauvijek postalo njegov svijet.

Tako se moj prijatelj nalazi u bizarnoj situaciji da, takoreći neprekidno, boravi u dva grada, a ne živi stvarno ni u jednom od njih. On bolje od mene zna kakvo je vrijeme u Sarajevu i kakve su cijene na auto-pijaci na Stupu, ali Sarajevo koje postoji u vanjskom svijetu on ne dodiruje i ne miriše, ne sudjeluje u njegovom životu i ne opaža procese koji se u njemu odvijaju. O svom gradu ima gotovo sve informacije, ali malo ili nimalo osjetilnih doživljaja toga grada, predmeta koji ga čine i događaja koji se u njemu odvijaju, vjetrova i kiša koji se na njega obaraju, ljudi koji taj grad brane i prljaju, trude se da ga učine još gorim

ili kroz njega ravnodušno prolaze, gledajući kako da ga napuste, to jest kamo da se sklone iz njega, kako bi oni rekli. On istovremeno živi, sasvim lijepo *nota bene*, u Vancouveru, ali se njegovo patetičko biće, pogotovo njegovo emotivno pamćenje, u tom gradu ne može osjetiti kod kuće – on u Vancouveru ima emotivno pamćenje petnaestogodišnjaka, što je prilično malo, ustvari nepodnošljivo, za čovjeka starog pedeset i nešto godina. Duhovnu i materijalnu stranu svog života, emotivni i razumni kompleks svoga duhovnog bića, prošlost i sadašnjost svog života, on ne može pomiriti i dovesti u sklad. On zna ali ne živi, ono što razumije on ne osjeća, a ono što osjeća ne povezuje ga sa svijetom izvan njega, jer se odnosi na stvari kojih u vanjskom svijetu više nema.

Upravo kao junaci Vladana Desnice iz romana *Zimsko ljetovanje*.

3.

Poznajem ja Draganovo i stanje Desničinih junaka iz vlastitog iskustva, već jako dugo i, nažalost, suviše dobro. Ali razumijevanje tog stanja ne dugujem samo iskustvu, nego i literaturi: ja sam negdje pročitao tačan i iscrpan opis toga stanja, takoreći njegovu dijagnozu, to gotovo sigurno znam još od onog razgovora s Draganom T. Mislim da sam već tada, dok sam razmišljao o Draganovoj duhovnoj i egzistencijalnoj situaciji, neposredno nakon telefonskog razgovora s njim, negdje u malom mozgu znao da sam pročitao opis te situacije i da svoje suosjećanje s prijateljem dugujem toj lektiri koliko i svojim iskustvima. Koštalo me je mnogo truda i vremena da se sjetim gdje sam to pročitao, a onda sam, sasvim slučajno, zahvaljujući navici da uvijek iznova čitam iste autore, naišao na mjesto koje opisuje moja iskustva i duhovno stanje mog prijatelja.

„... ja nikad nisam bio čovjek: još od rođenja je to bila moja nesreća; a ta nesreća je, zbog mog odgoja, postala baš prava. Ako si dijete - a druga djeca se igraju, šale, ili šta već drugo rade; ah, ili ako si mladić – a drugi mladići ljube, plešu ili šta drugo oni čine: tu biti duh, iako si dijete ili mladić – to je strahovita muka! još strašnija ako, uz pomoć svoje fantazije, uspijevaš izgledati kao da si najmlađi od svih mladića! Ta nesreća je, međutim, u četrdesetoj godini već nešto manja, a u vječnosti nije više sadržana. Ja nisam iskusio neposrednost i zato nisam, jednostavno ljudski rečeno, nikada živio; ja sam s refleksijom počeo, a nisam tek kasnije, vremenom, sabrao nešto malo refleksija; ja sam ustvari refleksija od početka do kraja. U dvama periodima neposrednosti, kao dijete i kao mladić, nisam imao problema da nađem izlaz, kao što ih refleksija nikad nema, pa sam se vadio iz neprilike oponašajući mladenaštvo i tako sam, nesvjestan dara koji sam dobio, propatio bol što nisam kao drugi“. Tako svoju životnu muku izražava Søren Kierkegaard (u tekstu „Stajalište za moje djelovanje kao pisca“), opisujući istovremeno duhovno stanje Draganovo, moje i sve većeg broja naših suvremenika. Tačnije bi, ustvari, bilo reći da on to stanje dijagnosticira i daje mu pravo ime. On ga zove melankolija.

Melankolija je, kako su stari učili, stanje duha proisteklo iz nekog poremećaja u količini ili temperaturi crne žuči sadržane u tijelu. Naprimjer u spisu „Problem XXX, 1“ iz 4. sto-

ljeća stare ere, koji se dugo pripisivao Aristotelu, a vjerovatno ga je napisao njegov učenik Teofrast, iscrpno se i sistematično objašnjava utjecaj crne žuči na ljudski karakter i ponašanje, to jest klasificiraju se i tumače različiti tipovi melankolije. Razlikuje se između crne žuči s kojom je čovjek rođen i koju njegovo tijelo proizvodi takoreći prirodno, u skladu sa sebi urođenim osobinama i formama djelovanja, na jednoj strani, i one crne žuči koju čovjek unosi sa hranom ili je njegovo tijelo proizvodi pod utjecajem vanjskih faktora (recimo straha, napora, onoga što bi se danas nazvalo stresom, i sl.). Višak ili manjak ove druge „vrste“ crne žuči nije bolest, nego stanje, i rješava se dijetom i promjenom načina života, dok ona prva „vrsta“ prouzrokuje bolesnu melankoliju ako je ima previše ili premalo, tako da se i Heraklovi epileptični napadi tumače kao melankolija izazvana viškom crne žuči. (Inače je ovaj spis svojevrсно heroiziranje melankolije, on i počinje pitanjem „Zašto su svi istaknuti ljudi, da li filozofi, državnici, pjesnici ili umjetnici, očigledno bili melankolici?“, da bi u drugom dijelu melankolično stanje gotovo identificirao s platonovskim „božanskim ludilom“.) Manjak „urođene“ crne žuči izaziva melankolična stanja koja bi se mogla nazvati bijegom od svijeta – strah, potrebu za samoćom, tupost i emotivnu blokiranost, manjak energije i opću nesposobnost za djelovanje, dok višak crne žuči čovjeka čini „hiperaktivnim“, agresivnim, otvorenim i druželjubivim... Treba li napominjati da su to dvije forme jednog stanja, koje se takoreći ogledavaju jedna u drugoj?

Drugi faktor koji određuje tip melankolije od koje će patiti neki čovjek, pored količine crne žuči, je njezina temperatura. Ako se crna žuč u tijelu jednog čovjeka zagrijava iznad normalne (da ne kažem prosječne) temperature, ona tog čovjeka dovodi u stanja oduševljenja, mahnite hrabrosti, kristalno jasno viđenja i mišljenja, gotovo proročke sposobnosti da nasluti i čak jasno vidi budućnost, dovodi ga, najkraće rečeno, u ono stanje koje je Platon zvao „mania“, a spis „Problem XXX, 1“ poredi ga s pijanstvom od vina ili neke druge droge. Ohlađena crna žuč, nasuprot tome, čovjeka dovodi u stanje tuposti, doslovno tjelesne obamrlosti u kojoj tijelo mnogo slabije osjeća vanjske podražaje, stanje straha i bezvoljnosti, nesposobnosti da se jasno vidi i odlučuje, u stanje u kojem se ni jedna želja ne dovršava i jasno osjeća.

Ne treba, naravno, napominjati da je učenje o crnoj žuči, odnosno o četiri temeljna tjelesna soka, iako je široko usvojeno u ranom helenizmu, zapravo pitagorejsko. Za pitagorejce je kvadrat bio forma dovršenosti, zaokruženosti, cjeline, kao što je broj četiri bio aritmetički ekvivalent tih osobina. Četiri je jednako zbiru, kvadratu i proizvodu svoje polovine, četiri je prvi broj koji je djeljiv s nekim drugim brojem (dva i tri su djeljivi jedino sa sobom), s brojem četiri se dovršava prva desetica u nizu prirodnih brojeva (sabrano s brojevima koji mu prethode, četiri daje deset). Četiri su strane svijeta, četiri su godišnja doba, četiri su gradivna elementa svijeta (vatra, zemlja, zrak i voda), pa su četiri i temeljna soka u ljudskom tijelu (krv, žuta žuč, crna žuč i flegma). Tokom 3. i 2. stoljeća stare ere nastalo je mnogo spisa, utemeljenih na uvjerenju da se čovjek i kosmos odražavaju jedan u drugome, kao mikrokosmos u makrokosmosu, koji su dalje razvijali učenje o četiri tjelesna soka, vazda u kvadratičnim odnosno četveročlanim formulama. Tako se u jednome od tih spisa („O građi univerzuma i čovjeka“, nepoznatog autora) pojedini tjelesni sokovi vezuju za njima odgovarajuće organe, godišnja doba, životne periode... Svaki gradivni element, kako svijeta

tako i čovjeka, dakle kako makrokosmosa tako i mikrokosmosa, ima sebi odgovarajući sok, pa se krv, kao tjelesni sok, vezuje za zrak, crna žuč za zemlju, žuta žuč za vatru, a flegma za vodu; svaki od tih sokova ima i svoje godišnje doba, to jest dio godine u kojem on vlada, pa u proljeće prevladava krv, flegma u zimu, crna žuč u jesen, a žuta žuč u ljeto, odnosno krv prevladava u djetinjstvu, crna žuč u muževnom dobu, flegma u starosti a žuta žuč u mladosti. Pojedini sokovi se vezuju i za njima odgovarajuće organe (krv, naprimjer, boravi u srcu, a crna žuč u jetri), odnosno tjelesne otvore kroz koje izlazi i objavljuje se, tj. postaje vidljiva (krv kroz nos, flegma kroz usta, crna žuč kroz oči, a žuta kroz uši). Već u kasnoj antici nastalo je i učenje koje svakome od tjelesnih sokova pripisuje odgovarajući temperament, tako da bi čovjek u čijem tijelu krv prevladava nad ostalim sokovima bio sangvinik, dominacija crne žuči činila bi da čovjek bude melankolik, dominacija žute žuči bila bi odgovorna što je neko kolerik, a flegma bi dominacijom nad ostalim sokovima određivala da neko bude flegmatik. Nekoliko stoljeća kasnije, kad je evropska kultura, preko islamske, dobila osnovna astrološka znanja i predodžbe, svaki tjelesni sok dobio je i „svoju“ planetu odnosno zvijezdu, svoj odsječak zvjezdanog neba i godišnjeg ciklusa, svoj „horoskopski znak“, reklo bi se danas. Tada su melankolici postali Saturnova djeca, odnosno djeca Kronosa.

4.

Nije nevažno da je astrologija melankolike vezala za Kronosa, odnosno Saturna, njegovu rimsku inačicu. Kronos je, naime, prvi buntovnik, onaj koji se pobunio protiv oca i skrivio uspostavljanje tradicije, pamćenja, sistema pravila koja određuju odnose među žiteljima svijeta i odnos tih žitelja prema postojanju samom (iz krvi, koja je iz odsječenog spolnog uda Kronosovog oca Urana, pala na Majku Zemlju, rodile su se Erinije, božice koje kažnjavaju ubistvo roditelja i krivokletstvo). Osim toga, Kronos je vladao svijetom u zlatno doba, to jest onda kad je svijet nastanjivala zlatna ljudska rasa. To bi značilo da se melankolici prema tradiciji odnose strastvenije od ostalih ljudi, bilo da se bune protiv nje (kao što se Kronos pobunio protiv oca), bilo da je čuvaju strasnije od drugih, jer su bolje od drugih svjesni njezine vrijednosti. A to što su u doba Kronosove vladavine na svijetu živjeli ljudi zlatne rase, upućuje na to da su melankolici, ljudi koji na svijetu borave u znaku Saturna, predisponirani da pamte zlatno doba, jedno bolje vrijeme i podnošljiviji način postojanja. Ili da se teže od ostalih ljudi mire s postojanjem na koje su osuđeni u ovom svijetu.

Mislim da je na tu dimenziju melankolije mislio Romano Guardini, kad je ustvrdio da čovjeka melankoličnog senzibiliteta ranjava nemilosrdnost postojanja. „I to je upravo neporecivost ono što ranjava; posvemašnja patnja; patnja nemoćnih i slabih; patnja životinja i nijemih stvorenja... U krajnjoj liniji tu se ništa ne da promijeniti. To je neopozivo. To je tako i tako ostaje. A upravo to je teško. Ranjava jednost postojanja; ranjava što je ono tako ružno, tako plitko... Praznina u svemu tome. Čovjek bi poželio reći: metafizička praznina. To je tačka u kojoj se melankolija povezuje s dosadom. I to s jednom određenom vrstom dosade, kakvu doživljavaju samo određene prirode. Ona ne znači da čovjek ne radi ništa oz-

biljno, da se vuče besposlen. Ona se može provlačiti kroz cijeli jedan život ispunjen radom“, kaže Guardini (*Vom Sinn der Schwermut*). A sve to pogotovo ranjava, ako se čovjekova duša sjeća zlatnog doba, dakle postojanja koje nije bilo nemilosrdno i plitko – ili se barem nije doživljavalo kao takvo, jer su ga doživljavali ljudi zlatne rase.

S ovim korespondira ono što o melankoliji i Saturnovoj djeci, u 60. poglavlju prve knjige svoga monumentalnog djela o tajnoj filozofiji (*De occulta philosophia*), kaže Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim: „Budući da je sam Saturn hladan i suh, upravo kao melankolični sok, on svakodnevno uliva oduševljenje, održava ga i uvećava. A kako je on, osim toga, uzrok promatranja u tišini, okrenut od svih javnih stvari i najviši među planetama, on ne poziva dušu samo na okretanje od vanjskih prema unutrašnjim poslovima, nego je i uzdiže od zemaljskih stvari, penjući je do najviših i darujući joj znanje i sposobnost da vidi unaprijed. Na to misli Aristoteles, kad u svom spisu o Problemima kaže: na temelju svoje melankolične prirode neki su postali upravo božanski ljudi i proricali su budućnost“.

Neke konstante se u opisima melankolije i u razmišljanjima o njoj primjećuju, bez obzira na perspektivu i način mišljenja pojedinih autora. Svi oni naglašavaju „sveobuhvatnost“ melankolije, to jest izražavaju uvjerenje da ona određuje stanje cijeloga ljudskog bića, zajedno sa svim elementima i sposobnostima čovjeka, kao i njegov odnos sa svijetom izvan njega. Veliki perzijski liječnik al-Razi, a onda i njegov veliki učenik Ibn Sina, naglašavali su da melankolija pogađa obje funkcije mozga, naime i mišljenje i imaginaciju, sposobnost uočavanja prisutnih stvari i razumijevanja njihovih odnosa, kao i sposobnost dozivanja odsutnih stvari, rad pojmovima kao i rad slikama. Ali ona isto tako određuje to kako čovjek osjeća vlastito tijelo, ponašanje tog tijela i njegove reakcije na svijet koji ga okružuje i na podražaje iz tog svijeta. Ona određuje čovjekov odnos prema sebi, koliko i njegov odnos prema drugim ljudima, prema stvarima i pojavama oko njega, prema prisutnome i odsutnome (zbog čega al-Razi i njegov veliki učenik naglašavaju i mišljenje, i imaginaciju). Pri tom je za melankolično stanje karakteristično, bez obzira na tip melankolije i njezine uzroke (manjak ili višak crne žuči, povišena ili snižena temperatura toga tjelesnog soka), to da je melankoličan čovjek odvojen od svijeta a njegov doživljaj svijeta, pa čak i sebe samoga, lišen neposrednosti. Euforičan ili depresivan, obdaren kristalno jasnim mišljenjem ili uronjen u nejasne slike i slutnje, melankolik je odvojen od svijeta – on se od svijeta krije ili ga napada, on mu nudi premalo ili previše, on je, kako Romano Guardini lijepo reče, nespoban da pristane na postojanje onakvo kakvo jeste.

Možda je među konstantama u razmišljanjima o melankoliji najočiglednije uvjerenje gotovo svih autora da melankoliju prati poremećen odnos prema vremenu. Jedan tip melankolika je sav okrenut budućnosti, sposoban da vidi unaprijed, nekada obdaren (proklet?) čak i proročkim sposobnostima, dok je drugi uronjen u prošlost, koju ne pristaje diferencirati. Melankolik koji ljeti posjeti Venezuelu ne može stvarno uživati, jer je u njegovom duhu sve vrijeme prisutno novembarsko stanje Grada, kojega vlaga izjeda u srži, u dubini zidova, u kostima njegovih stanovnika; on ne može uživati ni u pogledu na ljepotu djevojke, osim možda u pogledu na onu koja će biti lijepa starica (jer on buduću staricu vidi nešto bolje nego djevojku koja stoji pred njim i koja će se u tu staricu pretvoriti, ako poživi dovoljno dugo); on bi možda mogao uživati u strahotama zime, kad bi se pristojan melankolik

mogao radovati vrevi proljeća, koju jasno sluti u zimskom pejzažu... Nasuprot njemu stoji onaj tip melankolika koji je sav okrenut prošlosti, onaj koji stvarnije i konkretnije osjeća Sokratove nego li probleme svoga komšije, koji već u nježnoj dobi od pedeset godina shvati šta ga je mučilo u petnaestoj, koji svu prošlost, svoju i tuđu, doživljenu i zamišljenu, nastoji sačuvati u njezinoj ukupnosti i u „sinkretičnoj cjelovitosti“ neposrednog života. On sasvim konkretno i stvarno osjeća da je prošlost uvjet i temelj sadašnjosti, da njegovu kuću nastanjuju mrtvi preci koliko i on, njemu sofisti, koji su nervirali Aristofana i Platona, idu na nerve mnogo jače nego suvremeni sofisti, koji zagađuju javne medije njegovoga grada. Pri tom je važno naglasiti da melankolik ovog tipa nije konzervativac u uobičajenom smislu te riječi. Konzervativac se, naime, raduje svakoj promjeni koju je spriječio i uživa u svemu što je sačuvao, dok se melankolik ne raduje – njemu je prošlost, doduše, bliža i stvarnija od sadašnjosti, ali ni s njom on nema neposredan odnos, pa joj se ne može ni radovati.

Najkraće rečeno, melankolik ne živi. Njemu je znanje oduzelo život, razumijevanje mu je pojelo osjetilni doživljaj i samu sposobnost za njega, njegova osjećanja dolaze iz njega, pa ne mogu uspostaviti vezu između njega i svijeta koji ga okružuje, ona ga, naprotiv, samo još više odvajaju od svijeta. Aristotel je vjerovao da sadašnjosti nema jer je trenutak, koji je do mene došao iz budućnosti na svom putu u prošlost, postao prošlost prije nego što sam ja uspio pomisliti „s“ od „sada“. Zato postoje, logički gledano, samo budućnost i prošlost, sadašnjosti nema, ali je mi možemo misliti jer je logički moguća. A život se odvija upravo u onoj jedinici vremena koja, logički gledano, ne postoji, naime u sadašnjosti. Nerazmrsivi i neizbrojivi splet mojih relacija sa svijetom oko mene, bezbroj emocionalnih, senzualnih i racionalnih interakcija mog bića s vanjskom stvarnošću, materijalni, emotivni, intelektualni, imaginativni i svi drugi sadržaji koje moje biće razmjenjuje sa svijetom – sve to uspostavlja i jeste sadašnjost. Ona se, naravno, uspostavlja, ona je moguća, samo u neposrednosti koja je onako bolno nedostajala Kierkegaardu – nema kontakta i nema razmjene između unutrašnjeg i vanjskog svijeta za biće koje je uronjeno u refleksiju, to biće nema neposrednog doživljaja svijeta, pa nema ni sadašnjost u kojoj se odvija njegov život.

5.

Po tome je melankolik zaista Saturnovo dijete, jer stari su vjerovali da planet Saturn usporava, odgađa, „razvlači“ svaki poduhvat koji stoji u nekoj vezi s njim. A melankolija je, kako slijedi iz gornjih redova, stanje u kojem se zna, uviđa i osjeća vlastita odvojenost od svijeta i od života. To jest uviđa se, zna i osjeća da do čovjeka njegov vlastiti život i svijet dolaze „posredno“, naknadno, tek onda kad ih je Saturn „propustio“. U predgovoru njemačkom izdanju dragocjene knjige *Saturn und Melancholie* kaže Raymond Klibansky da je za Kierkegaarda melankolija, i to tačno određeni tip melankolije koji je on zvao „Tungsind“ (potištenost, sjeta), najdublji egzistencijalni uvjet čovjeka, koji pati zbog svoje udaljenosti od Boga. Ne znam koliko je to muka čovjeka „udaljenog od Boga“, pretpostavljam da rijetki sretnici tu muku na trenutke ublaže ili zaborave dovodeći povremeno sebe u stanje ek-

staze, a inače je svi ljudi sve vrijeme dok su živi imaju. Ili nemaju. Prije bih rekao da je kod melankolije problem nedostupnost svijeta koji je tu, uskraćenost za neposredno iskustvo ili nešto slično – mnogo znanja a malo ili nimalo doživljaja, obilje refleksije a malo ili nimalo osjetilnog iskustva, nesrazmjerno mudra glava i nesrazmjerno glupa ruka, noga, cijelo tijelo.

Melankolik boravi u središtu paradoksa, jer je odvojen od svijeta od kojeg nije udaljen, koji je tu, nadohvat ruke. On svijet ne može previdjeti i njegove prisutnosti se ne može osloboditi, jer je za svijet vezan mnogostoruko i neraskidivo, a pritom se ne može osloboditi osjećanja da nije uistinu njegov dio – niti može svijetu oko sebe pripasti, niti može od njega otići. Na brojne veze svakog čovjeka sa svijetom upućuje već učenje o čovjeku kao mikrokosmosu u kojem se odražava svijet kao makrokosmos, jer su svijet i čovjek građeni od istih elemenata, te uređeni prema sličnim ili čak identičnim načelima – sve što postoji ili je moguće u velikom svijetu, sadržano je u svakom pojedinačnom čovjeku, od minerala i tekućina, preko životinjskih nagona i stanja, do anđeoskih osobina i težnji. To učenje je astrologija uzela jako ozbiljno i razvila ga u jedan komplicirani sistem. Svaka ljudska osobina i svaka činjenica ljudskog bića ima svoje ekvivalente u dijelovima (elementima) i osobinama vanjskog svijeta, a jedno i drugo imaju svoje uzroke i ekvivalente u rasporedu, osobinama i konstelacijama nebeskih tijela. Veliki liječnik i alkemičar Theophrastus Bombastus von Hohenheim zvan Paracelsus tvrdio je, naprimjer, da ozbiljan liječnik neće liječiti ni zubobolju, a kamo li neku ozbiljnu bolest, prije nego što napravi horoskop svog pacijenta i uspostavi nekakvu harmoniju među stanjem i osobinama pacijentovog bića sa stanjem i konstelacijama nebeskih tijela, na jednoj strani, te sa osobinama i djelovanjem pojedinih medikamenata i medicinskih intervencija, na drugoj strani. Jedna biljka ili mineral djeluju na jednog čovjeka kao lijek, a na drugoga kao otrov, pod utjecajem jedne zvijezde pozitivno a pod utjecajem neke druge negativno. Liječnikova zadaća, prema Paracelsusu, bila bi dakle da nađe lijekove ili medicinske zahvate koji će na datog čovjeka pod datom konstelacijom nebeskih utjecaja djelovati s najvišom mjerom dobrih i najmanjom mjerom loših učinaka. Sve je povezano sa svim, a ljudima su dati znanje i duh da te uzajamnosti prepoznaju, razumiju, te da ih iskoriste za dobro, svoje i opće.

Veza pojedinih nebeskih tijela i živih, odnosno neživih bića zemaljskog svijeta, iskazuje se i u obuhvatnim klasifikacijama koje pojedinim nebeskim tijelima pripisuju minerale, biljke i životinje koje stoje pod neposrednim utjecajem dotičnog nebeskog tijela i utoliko mu „pripadaju“. Tako Agrippa von Nettesheim u 25. poglavlju prve knjige svoje *De occulta philosophia* nabraja sve ono što stoji pod utjecajem Saturna, pa kaže da tom planetu „pripadaju“: od kosmičkih elemenata u prvom redu zemlja a u drugom voda; od metala olovo i zlato, od tjelesnih sokova crna žuč; od minerala smeđi jaspis, kalcedon, safir i magnet; od trava alrauna, mak, zmijska trava, kim i sve opojne trave; od drveća i žbunova Saturnu pripadaju oni što nemaju ploda ili imaju crne jagodaste plodove poput kupina i borovnica, ona stabla koja imaju jak miris i crnu sjenu poput čempresa, tužne vrbe, pinije, one biljke koje se simbolički vezuju za podzemni svijet, poput bršljana i crne smokve; saturnske životinje su sve one koje puze i žive noću ili u samoći, kao što su krtica, vuk, deva, kornjača, bazilisk i mazga, a od ptica su Saturnovi ždralovi, sove i gavranovi.

Treba li napominjati da se ovakvim klasifikacijama melankolija „objektivira“ i preseljava u vanjski svijet, prestajući da bude subjektivno duševno stanje jednog čovjeka i postajući bolest – vidljivi, objektivni, „vanjski“ fenomen. Protiv melankolije, ako je ona bolest a ne duševno stanje jednog čovjeka, ne pomaže blizina, ljubav, razgovor, nego lijek, dakle „vanjska“ supstanca koja se unosi u tijelo oboljelog. Tako već u 13. stoljeću u knjizi *Antidotaité Nicolas* nalazimo recept za lijek protiv melankolije, koji je ujedno lijek protiv slabosti srca i probave, protiv epilepsije i sredstvo za jačanje razuma. Taj lijek je mješavina cimta, karanfilića, aloje, podanaka đumbira, narda, muškatovih oraščića, ruže i ljubičica – svega toga po dvije drahme (1 drahma = 3,82 grama); dalje treba uzeti smolu ebanovine, mastiksovu smolu, majoran, balzam, bosiljak, kardamom, španjolski biber, ekstrakt mirte i koru limuna (svega po jednu drahmu), te 15 grana koraljnog praha (1 gran = 53 mg), i po 5 grana mošusa, kamfora i ružinog sirupa. To se uzima ujutru i navečer s mlakom vodom.

Bolest je neotuđiva osobina života, objektivna i sveprisutna kao i život sam. Onda kad je proglašena za bolest, melankolija je postala, poput života, sveprisutna i objektivna, tako da više nije važila za stanje duha jednog čovjeka, nego je mogla biti „objektivna osobina“ drveta, ptice ili minerala. Svijet je u astrologiji, kao i u alkemiji, visoko integriran i „oduhovljen“, tako da se osobine živih bića ili bar neke manifestacije života mogu pojaviti, ili se čak redovno javljaju, i kod neživih formi postojanja.

Lanac utjecaja u Agrippinoj ljestvici „saturnskih pojava“ sasvim je jasan: nebo sa svojim zvijezdama i planetama određuje sve, pa i to da neki čovjek bude melankoličan; u biću onoga kome je to dosuđeno javlja se višak crne žuči, koja prouzrokuje melankolično stanje, kao njegov neposredni materijalni uzrok; kako čovjek, međutim, kao mikrokosmos, korespondira doslovno sa svim, njegove osobine ili bar neke manifestacije odnosno neki „znakovi“ tih osobina, mogu se javiti, to jest javljaju se, kod biljaka, kod životinja, čak i na neživim formama postojanja; tako se, naprimjer, melankolija ili bar neki znakovi melankoličnog stanja javljaju kod svega što je podređeno Saturnu ili postoji u znaku te planete. Jednom usporedbom, koja bi htjela da oponaša Platonove, ovo bi se moglo pojasniti činjenicom da javor ili žaba nisu „sami po sebi“ božanski, ali „oni koji imaju oči da vide“ itekako dobro vide i znaju da se božanstvo objavljuje i u njima, tako da i oni sobom upućuju na sveprisutno božanstvo. Analogno tome, gavran sigurno „sam po sebi“ nije melankoličan, ali on je sigurno jedan od elemenata, jedan od znakova, melankolije u svijetu. A melankolija postoji objektivno u svijetu jer je proizvodi Saturnov utjecaj na postojanje, s tim da se kod različitih bića ona različito manifestira – kod čovjeka se manifestira kao psihičko stanje, kod bršljana kao simbolička veza s podzemnim svijetom, kod sove kao neraskidiva vezanost te ptice za noć. Theophilus de Garencières, prevodilac Nostradamusa i vrstan poznavalac skrovitoga svijeta, tvrdio je, naprimjer, u jednom tekstu objavljenom 1647. godine da je Engleska sasvim melankolična. Engleska kao društvo ili kao pejsaž? Davni mudrac nije precizirao, pretpostavljao je valjda da se melankolija ne zna zaustaviti, tamo gdje se jednom pojavila ona prožima sve oblasti života i sve forme postojanja, tako da nije spremna praviti razliku između društva i pejsaža. Ako je „Engleska sasvim melankolična“, onda je Engleska sasvim melankolična – kao društvo i kao pejsaž, kao stanje duha i kao klimatska zona.

Vjerujem da se na tome temelje naši iskazi o melankoliji jesenjeg pejzaža, melankoliji žalosne vrbe, melankoliji sumraka ili o gavranu kao melankoličnoj ptici. Svaki oblik postojanja može biti melankoličan ako se iz njega može naslutiti Saturnovo djelovanje ili ako svojim osobinama upućuje na crnu žuč i melankolično stanje.

6.

Nazovimo subjektivnom melankolijom stanje (bolest?) jednog čovjeka, a simboličnom melankolijom one elemente vanjskoga, stvarnog svijeta u kojima se objavljuje Saturnovo djelovanje. Adekvatno tome mogli bismo historijskom melankolijom nazvati ono što se događa kad Saturn svojim djelovanjem obilježi cijelu jednu epohu. Mislim da ne treba posebno dokazivati kako je taj tip melankolije realnost, bez posebnih objašnjenja i bez bojazni da ćemo ostati neshvaćeni ako svakodnevno govorimo o „melankoliji romantizma“ ili o „melankoličnom baroku“. Moglo bi se reći da su to one epohe u kojima je opće osjećanje svijeta i postojanja melankolično. I pojedinci koji sami po sebi, po svome psihofizičkom habitusu, nemaju ništa s melankolijom postaju u tim epohama melankolici, jer ih životni uvjeti i ambijent u kojem žive, makar i protiv njihove prirode i volje, dovedu u egzistencijalnu situaciju koja sobom proizvodi ili čak podrazumijeva melankolično stanje. To su epohe u kojima se melankolično boravi na svijetu, tako da su melankolici svi oni koji žive u tome vremenu.

Moj prijatelj Dragan T., naprimjer, od kojega je ovo razmišljanje krenulo, jedan je od ljudi koji su sve više nego melankolici. Izrazito sportski tip zainteresiran za sve ugodne stvari ovog svijeta, više sklon akciji nego refleksiji, skloniji dobrom vicu nego najboljoj lirici – taj čovjek je danas melankolik koliko je to uopće moguće. Ne bih provjeravao zna li on ili ne zna da je melankolik, znam da on to jeste i da po svojoj volji i osobinama to ne bi mogao biti. On je i danas onakav kakav je bio u mladosti, s jednim dodatkom koji se s njim naprosto ne može povezati – s upornim, neizbježnim osjećanjem besmisla, uzaludnosti, uskraćenosti. Poznajem desetine ljudi koji danas borave na svijetu na Draganov način, koji su dakle vedri i aktivni ljudi od života, a postali su melankolici, jer nisu kod kuće tamo gdje borave i nisu prisutni tamo gdje su nekad živjeli i gdje bi možda mogli i sad biti kod kuće, kao što su nekad bili. Ako ih ja poznajem desetine, koliko ih tek moraju poznavati ljudi koji su manje asocijalni od mene!?

Upravo zastrašujući broj „prisilnih melankolika“ koji nastanjuju svijet danas, dovoljno objašnjava zašto sam poželio razmišljati o tom tipu melankolije i zašto sam uopće došao na pomisao da bi trebalo govoriti o historijskoj melankoliji. Otkuda tako rašireno osjećanje da se ne živi, nego promatra i razumije? Zašto tako mnogo naših suvremenika vjeruje da bi se negdje drugdje možda i moglo biti kod kuće, ali sigurno ne tu gdje se sad boravi? Jesu li osobine epohe na koju smo osuđeni stvorile uvjete u kojima se ljudi osjećaju odvojenim od vlastitih života?

Za neke od takozvanih ex-Jugoslavena rasutih po svijetu mogli bi se neki uvjerljivi odgovori slutiti i bez razmišljanja. Većina od njih je u zrelim godinama doživjela prisilan rez

u svojim životima, jedan prekid kontinuiteta u toku djelâ i dana kakav se teško ili nikako prevladava. To su ljudi koji žive u znaku ekstremne disharmonije između emotivnog i racionalnog, unutrašnjeg i vanjskog plana vlastitog bića. Ondje gdje borave, ti ljudi imaju emotivno pamćenje djece ili mladića, a pri tom su već zreli ili čak nešto stariji ljudi. U zrelim godinama oni su bili prisiljeni mijenjati modele socijalnog ponašanja, jer su dospjeli u društva utemeljena na formama socijalizacije bitno različitim od onih koje su oni upoznali. Živjeti u gradu u kojem te niko i ništa ne pamti, u gradu u kojem ti nisi doživio pa ni upamtio ništa za tebe važno. Živjeti u društvu u kojem je firma mnogo važnija od porodice i ljubavi, a ti si odrastao u društvu u kojem su porodica i ljubav, uz domovinu recimo, najviše vrijednosti. U zrelim godinama usvajati osjećanje da je sloboda imati mnogo novca, a ne imati mnogo vremena za sebe, kako si u mladosti naučio. Učiti da je kontrola emocija važna vrijednost i obaveza, nakon što si dobar dio života proveo u društvu koje visoko cijeni iskrenost i pokazivanje emocija, makar ih u stvarnosti ne bilo. (Da bih izbjegao moguće nesporazume, naglašavam da ne smatram dobrim, pogotovo ne boljim, ni jedno ni drugo. Ne pitam je li bolji ambijent iz kojeg su ex-Jugoslaveni protjerani ili onaj u koji su dospjeli, pitam kako izići na kraj s provalijom koja se otvara između patetičkog i racionalnog segmenta u biću tih ljudi, između prošlosti i sadašnjosti u socijalnom segmentu bića, između mišljenja i imaginacije.)

Ali se i u vezi s ex-Jugoslavenima otvaraju uzbudljiva pitanja, ma koliko kod njih, na prvi pogled, sve izgledalo jasno. Da li se, i kako, ako da, razlikuje melankolija ekonomskog emigranta iz sredine osamdesetih od melankolije ratnog emigranta s početka devedesetih? Razlikuje li se nostalgija prognanika od nostalgije „normalnog izbjeglice“? Kako za svojom kućom uzdiše čovjek kojeg su komšije iz nje otjerale oružjem, a kako čovjek koji je izbjegao da bi se spasio od mobilizacije? Jesu li na isti način melankolični čovjek koji je protjeran, pa se osjeća kao žrtva, i čovjek koji je u teškom trenutku otišao svojom voljom, pa se možda osjeća kao izdajnik? I tako dalje, i tako dalje, pitanja o mogućim razlikama među pojedinim grupama ex-Jugoslavena mogla bi se nizati do u nedogled. (Još jedna napomena koju dugujem želji za razumijevanjem: kad govorim o ex-Jugoslavenima, jugo-nostalgiji i sličnim stvarima, ne odnosim se ni prema starim ni prema novim ideološkim modelima, govorim isključivo o patetičkom znanju koje ljudi nose u sebi.)

Za one „prisilne...“ ili „historijske melankolike“, koji nisu ex-Jugoslaveni a jesu većina u današnjem svijetu, neka uvjerljiva objašnjenja daje Richard Sennett kad govori o „fleksibilnom čovjeku“. To je tipični žitelj našeg vremena, čovjek koji je „fleksibilan“ po svojoj neizmornoj sposobnosti prilagođavanja, jedan od modernih nomada koji idu tamo gdje su upravo potrebni ili gdje se upravo nudi neki posao, tako da mijenjaju gradove, firme i poslove, možda i bračne drugove ili cijele familije svako par godina... Može li taj čovjek uopće imati emotivno pamćenje? Može li dospjeti do stanja (stupnja?) u kojem bi svijet i sebe počeo saznati patetički? Emocije su spore, mnogo sporije od razuma, ne mogu se one razviti i osvijestiti u par godina, koliko „fleksibilnog čovjeka“ njegova firma treba u jednom gradu. Za čim on može čeznuti? Čega se sa sjetom sjećati? Može li se biti čovjek, to jest kako se bude čovjek, ako se nema emotivno pamćenje i ako se ni za čim čezne? Šta da čini sa

sobom emotivni patuljak, i ako je pri tome intelektualni gigant? U najboljem slučaju, on je čudovište, a čudovišta su, bojim se, osuđena na melankoliju.

Vjerujem da bi dobar početak za razgovor o ovim pitanjima bila razmišljanja Roberta Burtona, jednog od onih autora koji su argumentirano tvrdili da su melankolična društva ili melankolični regioni realnost. U uvodu svoje *The Anatomy of Melancholy* kaže, naprimjer: „Kao što u ljudskom tijelu pogrešna smješa sokova može izazvati bolesne promjene, tako i u jednoj zajednici nastaju patološka stanja neravnoteže, koja se može prepoznati po njihovim karakterističnim simptomima“. Neke od oblika neravnoteže, koji su proizveli patološko stanje u današnjem društvu, otkrio je Sennett govoreći o „fleksibilnom čovjeku“, neki se otkrivaju i u sudbinama ex-Jugoslavena o kojima sam govorio, mnoge bismo otkrili čitajući ponovo Burtona. Možda bismo tako došli i do nekih mogućih lijekova za naše bolesno melankolično stanje. Burtonov gotovo suvremenik William Vaughan predlaže u svojoj knjizi *Natural and Artificial Directions for Health* iz 1600. godine lijek koji čovjeku može pomoći, gotovo sigurno pomaže ako se uzima dovoljno dugo. Samo treba u određenim omjerima pomiješati cimt, đumbir, kozije mlijeko, majčino mlijeko i šećer, a onda to uporno uzimati dok se melankolija ne ukloni, a stvarnost i radost približe.

Nisam isprobao Vaughanov lijek, jer mislim da problem nije moja, nego melankolija svijeta na koji sam osuđen. Recimo i da nađem neku majku koja bi mi dala malo mlijeka (ako se pod majčinim mlijekom u receptu misli na mlijeko bilo koje porodilje, a ne na mlijeko žene koja je rodila melankoličnog nesretnika i time ga osudila na bolest), recimo, rekoh, da nađem sve sastojke potrebne za lijek, nađem volje i snage da ga dovoljno dugo uzimam i u neko doba se oslobodim svoje melankolije... Šta bi se dobilo? Meni bi na trenutak bilo lakše, možda bih se čak izliječio na duže vrijeme, ali bi svijet i epoha na koje sam osuđen ostali bolesni. Na stranu neugodna činjenica da ja uopće nisam siguran da se želim izliječiti od svoje melankolije, možda zato što ja ništa ne želim dovoljno jako da bih se radi te želje pokrenuo (naporno je tražiti koze i porodilje, pa smišljati kako da se izmoli malo mlijeka!), a možda zato što smo se moja bolest i ja baš lijepo navikli jedno na drugo. Bojim se da je tako ili nekako slično sa svima nama. Želimo li mi uopće da se izliječimo? Osjećamo li mi svoju melankoliju kao bolest ili makar kao smetnju? Pa mi svijet bez emotivnog sadržaja već dugo smatramo stvarnim i jedino mogućim, kako bismo i zašto mijenjali, da ne kažem liječili, bilo njega, bilo sebe? Jer s melankolijom je kao s vinom, tvrdi Teofrast/Pseudo-Aristotel u već spominjanom spisu „Problem XXX, 1“ – ne želiš ga se odreći, koliko god znao da ti škodi. Mislim da je Victor Hugo napisao da je melankolija užitak u tome da se bude tužan. Bojim se da je imao pravo.